

УДК 37.032:17.022.1-057.874

В.А. Киричок, м. Київ

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкривається зміст категорії “гідність”, “культура гідності особистості”, видів гідності (людська, особистісна, національна), особливості їх виховання в молодших школярів.

Ключові слова: гідність, культура гідності особистості, види гідності (людська, особистісна, національна), молодші школярі.

Неоднозначність розуміння проблеми гідності особистості у різних філософсько-етичних напрямках, розв’язання практичних завдань моральності – ціннісного ставлення до іншої людини, до самої себе, особливо в період змін світоглядних та ціннісних основ суспільства, підтверджує особливу актуальність такого педагогічного дослідження в сучасних умовах. Обов’язковою умовою особистісного зростання людини є її зверненість до морально-духовних цінностей. Визначальною серед таких цінностей є гідність особистості. Життя людини в культурі гідності дозволяє їй підвестись не лише у власних очах, але й в очах усього суспільства. Цим пояснюється зростаючий практичний інтерес до даної проблеми. У сфері освіти активно досліджуються педагогічні технології виховання культури гідності у школі.

Метою статті є розкриття змісту категорій “гідність”, “культура гідності особистості”, видів гідності, особливостей їх виховання у молодших школярів.

Визначення поняття “гідність” як наукової категорії зустрічається як в етико-філософських, так і педагогічних виданнях та енциклопедіях. Дані визначення мають спільну частину, поряд зі специфічним для кожної дисципліни відмінностями: гідність визначається як “особливе моральне ставлення людини до себе та ставлення до неї суспільства, яке визнає цінність особистості”, це “відображення єдності суспільного визнання людини та об’єктивного усвідомлення нею своєї суспільної та моральної значимості” [3]. Таким чином, в самому понятті “гідність” включено поєднання суб’єктивного та об’єктивного компонентів.

Гідність, на відміну від близьких за змістом таких понять, як “честь”, “репутація”, є не лише оцінка відповідності своєї

особистості якостям, яких вимагає від неї дане суспільство, та своїх вчинків згідно з соціальними та моральними нормами (Н.К.Девадзе, Ю.А.Шрейдер), але й, найголовніше – усвідомлення та відчуття власної цінності.

Це проявляється в усвідомленні власної цінності, як зазначають А.Л.Анісімов, В.А.Блюмкін: як людини загалом (людська гідність); як конкретної особистості (особиста гідність); як представника певної соціальної групи – сім'ї, колективу (групова гідність); цінності самої такої спільноти (національна гідність тощо).

Почуття власної гідності супроводжується позитивним емоційно-ціннісним ставленням до себе, відображаючи усвідомлення людиною своєї суспільної та моральної значущості.

“Почуття власної гідності як феномен самосвідомості здійснює саморегуляцію поведінки людини у відповідності з рівнем усвідомлення та переживання безумовної цінності людини”, як наголошує Ю.Зайцева [2].

Крім того, слід відмітити регуляторний аспект почуття власної гідності. Так, словник по етиці розглядає почуття власної гідності як форму самосвідомості та самоконтролю особистості, яка реалізує почуття її особистої відповідальності.

Певні аспекти даного феномену знаходимо у філософських працях Конфуція, Протагора, Сократа та ін. Майже всі основні критерії гідності, які прозвучали в античному світі, в майбутньому були використані в різних філософських течіях сучасності: незалежність, високий суспільний статус, визнання закону, ставлення до іншої людини як до цінності, і мужність залишатись собою перед усіма труднощами, тим що визначає людину з почуттям власної гідності. Дуже важливим в цьому плані є “принцип самоцінності кожної особистості”, сформульований І.Кантом. Згідно з цим принципом, особистість визнається найвищою цінністю, котра “не повинна приноситись у жертву навіть в ім'я блага усього суспільства”. Саме цей моральний закон і здатність слідувати йому і складає гідність людського роду.

До критеріїв гідності людини, визначених західною філософською традицією, можна віднести моральність людини (включаючи спрямованість на пріоритет інтересів іншої людини над власними); розумність людини і свобода формування суджень (в тому числі моральних); особистісна відповідальність (за конкретний моральний вибір і своє життя в цілому); свобода і відповідальність створення свого “Я”, самовдосконалення і вольове управління собою.

Східнохристиянська традиція пов'язувала гідність людини в першу чергу із самозреченням, служінням вищому і вірою в Бога. З точки зору філософів, які досліджували проблему гідності з позицій діалектичного матеріалізму, людська гідність виникає і існує лише в суспільстві, знаходячи свою реалізацію через систему соціальних відносин, становлення гідності людини пов'язується з розвитком моралі (А.Гусейнов, О.Дробницький).

У радянський час уявлення про гідність виявляє класовий характер: людина для соціалістичного суспільства – творець, який працює на користь суспільства; праця і відповідність суспільним нормам – головні критерії оцінювання гідності.

Сучасний історичний етап потребував перегляду ціннісних орієнтацій притаманних радянській епосі. Зокрема, актуальною стає сучасна програма переорієнтації ставлення до особистості на модель сприйняття особистості з позицій гідності як загальнолюдської безумовної цінності “перехід від культури корисності до культури гідності” (А.Асмолов). У культурі гідності головною цінністю є особистість людини, незалежно від того, чи можна щось отримати від цієї особистості для виконання тієї чи іншої справи, чи ні. Саме культура гідності більш готова, ніж культура корисності, до подолання соціальних проблем, виходу з кризи. Становлення гідності людини пов'язується з розвитком моралі. Перші добро та зло поступаються більш конкретним, складним моральним поняттям: справедливість і несправедливість, за ними формуються обов'язок і совість, честь і гідність. Характерною рисою гідності є постійне ускладнення критеріїв оцінювання та самооцінки людини. Із розвитком моральної самосвідомості суспільства переважати починають суб'єктивні критерії гідності, зокрема її моральності, на відміну від значущості соціальної цінності.

Наукову цінність представляють роботи сучасних психологів, присвячених дослідженню самосвідомості (В.Столін, І.Чеснокова), самоповаги, самооцінки і Я-концепції (О.Кононко, В.Куніцина, Т.Шибутані), саморегуляції моральної поведінки особистості (В.Братусь, С.Рубінштейн, В.Чудновський та ін.), культурологічних та аксіпсихологічних аспектів проблеми честі і гідності особистості (В.Рибалка).

Досліджуючи гідність як психологічний феномен, можна визначити такі сфери вивчення цього феномена: сфера спрямованості особистості, включаючи системи цінностей і рівень моральності, особливості саморегуляції особистості й емоційно-ціннісне ставлення до себе. На жаль, в сучасних

розробках теоретичних питань проблеми особистості не завжди враховується сфера ставлення до себе, незважаючи на виключне значення емоційно-ціннісного ставлення до себе у психічному житті людини.

У своєму дослідженні ми спирались також на теоретичні розробки, зокрема етичного та ціннісного аспекту проблеми гідності, честі, як виховних категорій, культури гідності особистості, здійснені І.Д.Бехом [1, с. 17-30]. Згідно з цими дослідженнями, під гідністю слід розуміти “усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення”. На його думку, “гідність має виступати надцінністю як морально-духовне утворення вищого порядку... гідність як надцінність причетна до формування кожної конкретної цінності, ...гідність можна трактувати як показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятися особистість”. Концепція культури гідності постулює свідомість і самосвідомість як психологічне джерело цього почуття, а його носія як раціонального діяча. Саме тому психологічна готовність до раціонального вчинку виступає основним критерієм сформованості суб'єкта культури гідності.

Ми також поділяємо висновок, зроблений І.Д.Бехом стосовно визначення ключового для нашого дослідження поняття “людина культури гідності”, яка є “самодостатньою особистістю, яка покладається лише на себе, свій внутрішній поклик, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній, чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають”.

Для нашого дослідження цінними є дисертаційні роботи І.Кузнєцова, О.Чуб, О.Шишмакової, присвячені розкриттю різних аспектів феномену почуття гідності особистості у різних вікових категорій школярів.

Зокрема, ми поділяємо думку О.Шишмакової [7] стосовно сенситивності у розвитку гідності дитини саме у молодшому шкільному віці. Дослідниця визначає почуття власної гідності “як усвідомлене почуття”, яке слугує не тільки моральній саморегуляції особистості, але і її саморозвитку в цілому. До педагогічних умов формування “почуття власної гідності” О.Шишмакова відносить розвиток почуття власної значущості, упевненості та самоцінності. Серед педагогічних умов вона називає: насичення педагогічного процесу діалогічною взаємодією, перебудову оцінної діяльності, підвищення фасилітаційної компетентності вчителів (безоцінне прийняття,

емпатичне розуміння, щирість, відкритість вчителя учню). “Гідність” розглядається як складне інтегративне особистісне утворення, яке забезпечує саморозвиток людини і поступове досягнення нею значних результатів у сфері інтелектуальних досягнень, особистісного і духовного росту. Вона впливає на саморозвиток шляхом активізації самопізнання, усвідомленої саморегуляції, прагнення до самовизначення і самореалізації. Враховуючи вікові особистісні новоутворення дитини, процес морального виховання слід розпочинати з першого року: її навчання у школі, при цьому слід спиратись на здобутий особистістю морально-духовний фундамент в дошкіллі та в сім’ї.

Заслуговує на увагу педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського, який одним з перших спробував дослідити морально-духовний світ дитини. Видатний педагог справедливо вважав, що умовою морального прогресу суспільства і запорукою формування шляхетності особистості є високоморальні, гуманні вчинки, які свідчать про повагу до людської гідності. [6, с. 295].

На думку В.О.Сухомлинського, “Корінь гідності – в благородних переконаннях і думках... гідність – це мудра влада тримати себе в руках... Гідне повинно стати самою суттю твоєї духовної культури, негідне нехай викликає в тебе презирство і огиду. Розуміння низькості, непристойності повинно стати рисою твого характеру” [5, с. 296-297]. Демонструючи вихованцеві велич і красу моральної поведінки та ницість аморальних вчинків, педагог залишав їм право на вибір. Об’єктом його впливів була тонка сфера емоцій, почуттів, переживань та думок учнів. Він вчив дітей замислюватись над власними вчинками, думати про себе, самостійно робити правильний моральний вибір.

Формування “почуття власної гідності” вихованця в межах “культури гідності” є наслідком ставлення до нього як до носія безумовної цінності – людської гідності. Основа моральної відповідальності за саморегуляцію поведінки вихованця, необхідної для здійснення ним вільного вчинку неможлива без визнання та реалізації на практиці права особистості на шанобливе ставлення з боку дорослого, підтримки у неї віри у власні здібності бути суб’єктом своєї діяльності. Інакше, в разі неповаги людської гідності, як справедливо зазначав В.Сухомлинський, поділяючи слова французького психолога, письменника Ж.Сіменона, може трапитись непоправне: “Найстрашніший злочин перед людиною – це переконати людину

в її нікчемності з іншими людьми. Віднявши в людини почуття власної гідності, самоповаги, можна довести її до відчаю, до крайності, штовхнути на самогубство і навіть злочин” [4, с. 465].

Аналіз досвіду педагогічних досліджень з формування “почуття власної гідності” дає можливість констатувати: педагогіка розглядає це почуття як моральну цінність, формування і розвиток якої є одним із завдань навчально-виховного процесу. “Почуття власної гідності” становить основу саморозвитку особистості, є умовою для її самореалізації; можливості виховання гідності особистості пов’язані з розвитком моральної сфери особистості, становленням певного світогляду та системи ціннісних орієнтацій, розвитком саморегуляції, формуванням позитивного самоствавлення; серед методів пропонується, просвітницька робота, активне діалогічне співробітництво з учнем, поєднання вимогливості з довірою, фасилітаційне використання механізму оцінки, створення атмосфери підтримки, прояв поваги до школяра; в ході навчально-виховного процесу слід організувати його так, щоб учень ставав активним суб’єктом практики моральних стосунків та вчинків, що сформує його досвід моральної поведінки, сприятиме його особистісному зростанню (Ю.Зайцева, С.Удовицька).

Як справедливо зазначає І.Д.Бех, на початку молодшого шкільного віку діти-шестилітки виділяють особисті цінності, відбувається їх емоційне освоєння, яке закріплюється в діяльності, поведінці та міжособистісних взаєминах, з’являється дистанція соціальних зв’язків при оцінці норм поведінки дітей і дорослих; для них характерною є орієнтація на оцінне ставлення дорослого крізь призму конкретної діяльності.

Суттєві зміни у ціннісних орієнтаціях дітей відбуваються наприкінці молодшого шкільного віку. Тож у дітей кінця молодшого шкільного віку ціннісні орієнтації починають складатися у більш розвинену, складну й стійку систему, яка визначає ставлення їхньої активної життєвої позиції. Дане положення обумовлено тим, що ступінь розвитку соціальної активності дітей пов’язаний з певним рівнем розвитку їхньої свідомості й самосвідомості.

Важливою ділянкою навчально-виховного процесу школи є позаурочна діяльність, яка забезпечує гнучкість та цілеспрямованість навчально-виховної діяльності як в цілому, так і у вмілому її поєднанні з навчальною роботою, сприяє практичному оволодінню дітьми знань, які вони набувають на уроках. Це стосується і реалізації завдань морально-етичного

виховання молодших школярів, найважливішим з яких є виховання культури гідності особистості.

Однією з найважливіших характеристик ціннісного ставлення до людини, визнання її найвищою життєвою цінністю є повага людської гідності. Це умова дотримання принципу гуманізму у взаєминах між людьми. Повага є особливим способом визначення цінності людей. Поважаючи когось чи щось, людина тим самим добровільно визнає цінність предмету поваги. Критерієм сформованості поважного ставлення до людини є нетерпимість до хамства – відкритої, грубої форми прояву неповаги. Повага гідності людини базується на вірі в її безмежні можливості, здатності до морального зростання й піднесення. Основними ознаками і проявами поваги до людини, до її гідності є визнання цінності іншого, забезпечення можливості задоволення потреб та інтересів, надання свободи вибору й волевиявлення. До складових поваги відносять: уважне ставлення до знань, думок і переконань іншої людини, готовність виявити розуміння, піти на компроміс. Повага гідності пов'язана з довірою, заснованою на визнанні чеснот людини, її цінності, і передбачає ставлення до інших, яке ґрунтується на вірі у її добросовісність, чесність і щирість, переконаність у її порядності та відповідальності. Довіра стимулює людину до добрих вчинків, не дозволяє їй аморально ставитися до іншого. Молодші школярі пов'язують гідність насамперед із ввічливістю, вмінням зважати на думку інших, не ображати, не принижувати їх, з повагою ставитися до вчителя, однокласників, однолітків, оточуючих. Основною умовою прояву ввічливості, пов'язаною із гідністю, є тактовність і делікатність, які розцінюються молодшими школярами також як повага людської гідності. На жаль, найчастіше діти обізнані з правилами ввічливості та культури поведінки, виявляють її у ставленні до дорослих, нехтуючи ними у взаєминах з однолітками. Тому треба привчати дітей вступати в активне спілкування з однолітками, привчати їх бути уважними до їхніх потреб та інтересів.

Оскільки саме визнання людини найвищою цінністю, а її прав – пріоритетними, характеризує найвищий рівень сучасної цивілізації, можна зробити висновок, що культура гідності особистості – це ціннісне ставлення до себе та до інших (за К.Чорною).

Отже культура гідності особистості є ціннісним ставленням до себе та до інших людей, способом досягнення різних видів гідності: “Я – Я” – людська гідність (правовий аспект) – Я – дитина, людина, європеєць, представник людства; “Я – Ти” –

особистісна, власна гідність – Я – учень, Я – гуманіст, нащадок і продовжувач славного роду; “Я – суспільство” – національна гідність, Я – українець, творець себе і держави, нації.

Однак, проблему виховання гідності не можна вважати достатньо вивченою, оскільки такий її аспект, як виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності, спеціально не досліджувався.

Як засвідчують результати аналізу практики виховної роботи з виховання культури гідності, цьому аспекту не надається належна увага в загальноосвітніх школах, оскільки відсутня системність у вихованні даного феномену в молодших школярів, часто переважають вербальні форми і методи виховання. Отже, виникають суперечності між об’єктивними потребами сучасного суспільства в вихованні людини культури гідності та відсутністю розроблених теоретико-методичних засад процесу виховання культури гідності молодших школярів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності; між існуючим потенціалом загальноосвітніх шкіл щодо можливостей реалізації виховання культури гідності учнів 1–4-х класів і його низькою ефективністю в практиці зазначених установ.

Виняткова актуальність і недостатня теоретико-методична нерозробленість проблеми виховання культури гідності дітей визначили вибір теми нашого дослідження “Виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності”.

У своєму дослідженні ми передбачаємо, що ефективність виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності підвищиться за умов:

- створення гуманістичного виховного середовища, спрямованого на розвиток особистості як найвищої цінності; поваги її прав і свобод;
- формування позитивної Я-концепції молодшого школяра (реалістичний образ “Я”, самооцінка, самоповага, самозахист, саморегуляція, самореалізація);
- єдності людської, особистісної, національної гідності;
- гуманістичної взаємодії учнів, педагогів та батьків;
- оптимізації відповідних форм і методів виховання, участь молодших школярів у різних видах діяльності, зокрема у благодійній;
- взаємозв’язку урочної та позаурочної діяльності через навчальні предмети.

Педагогічна функція культури гідності буде реалізована в орієнтуючій, спрямовуючій ролі в життєдіяльності особистості і проявиться як “вісь свідомості”, зараз і в майбутньому.

У 1–4-х класах даний процес має відбуватись у поступовому зануренні дітей у світ етичних категорій, в тому числі культури гідності, постійне ініціювання, усвідомлення дитиною, зв'язку свого особистісного “Я” з оточуючою дійсністю, іншими людьми, виховання позитивного ставлення дитини до себе, розвитку здатності до здійснення гідних вчинків.

Подальшого дослідження потребує розробка методик та технологій виховання культури гідності молодших школярів.

Література:

1. Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості / І. Д. Бех // Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб. – К. : Академвидав, 2009. – С. 17-30.
2. Зайцева Ю.Е. Чувство собственного достоинства как психологический феномен. Дисс. ...канд. псих. наук/ Ю. Е. Зайцева. – Санкт-Петербург, 2003. – 180 с.
3. Словарь по этике / Под ред. А. А. Гусейнова, И. С. Кона. – М. : Издательство политической литературы, 1989. – С. 84-85.
4. Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність / О. В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 5. – С. 446-472.
5. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / О. В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 148-416.
6. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / О. В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 209-401 с.
7. Шишмакова Е.В. Воспитание достоинства личности младших школьников как условие их личностного саморазвития. Дисс. ...канд. пед. наук / Е. В. Шишмакова. – Хабаровск, 1997. – 189 с.

В статье раскрывается содержание категорий “достоинство”, “культура достоинства личности”, виды достоинства (человеческое, личностное, национальное), особенности их воспитания у младших школьников.

Ключевые слова: *достоинство, культура достоинства личности, виды достоинства (человеческое, личностное, национальное), особенности их воспитания у младших школьников.*

Essence of categories “dignity”, “person’s dignity culture”, the types of dignity (human, personal, national) opened up, the specific of its’ upbringing to primary schoolchildren is shown out.

Key words: *dignity, person’s dignity culture, types of dignity (human, personal, national), primary schoolchildren.*